

ПРАКТИЧНЕ ЗАСВОЄННЯ ГРАМАТИЧНИХ ЯВИЩ МОВИ ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ НА ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ

Тетяна Швалюк¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-126-8-53>

Згідно Базового компонента дошкільної освіти (2012) граматична компетенція дошкільника передбачає: вміння вживати (неусвідомлено) граматичні форми рідної мови згідно із законами і нормами граматики (рід, число, відмінок, дієвідміна, клична форма тощо), має розвинене чуття граматичної форми; наявні корекційні навички щодо правильності вживання граматичних форм та порядку слів у реченні [1; 5].

В логопедії виділяють категорію дітей із тяжкими порушеннями мовлення (надалі ТПМ) – це різні складні за нозологією мовленнєві розлади (дизартрія, ринолалія, алалія, афазія, заїкання) для яких характерним є загальне недорозвинення мовлення (надалі ЗНМ), що виражається в неповноцінності звукової, лексичної, граматичної сторін мовлення (системне порушення). Внаслідок системного порушення мовлення у більшості дітей із ТПМ спостерігається затримка у формуванні операцій мислення, мовних узагальнень, затримка у формуванні семантичних полів [2–6].

Діти із ЗНМ повільно і своєрідно оволодівають рідною мовою, на кожному етапі відчувають певні труднощі в засвоєнні тих чи інших одиниць мовлення [3–6]. Найбільші труднощі діти із ЗНМ відчувають у формуванні граматичної будови мови, оскільки: 1) значення граматичних форм більш абстрактні; 2) правила граматичної зміни слів різноманітні (Г. Шашкіна, И. Зими́на, 2003) [3–6].

Відомо, що грамати́ка, як будова мови у вузькому значенні слова, є «системою систем», яка об'єднує: словотвір, морфологію, синтаксис [3, с. 92].

Згідно методичних рекомендацій Л. Єфіменкової, Л. Лопатіної, І. Марченко, Н. Серебрякової, Є. Соботович, Л. Трофименко та ін. логопедичну роботу з формування способів морфологічної системи словотворення і словозміни слід починати проводити із дітьми з II рівнем ЗНМ, у яких вже сформовані певні мовні засоби, з урахуванням принципу онтогенетичного підходу [3, с. 108; 6; 7].

¹ Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Україна

Власне формування граматичної сторони мовлення у дітей із ТПМ в спеціальному Закладі дошкільної освіти відбувається на підгрупових лексико-граматичних заняттях, для яких в програмі визначено зміст, обсяг знань, умінь і навичок, якими має оволодіти дитина з боку: морфологічної, словотвірної, синтаксичної сторін мовлення, напрямки корекційно-розвиткової роботи. Також у програмі чітко визначена кількість лексико-граматичних занять на тиждень згідно трьох періодів навчання дітей в Закладі дошкільної освіти [5].

Згідно кількісного розподілу лексико-граматичних занять *в старшій групі* передбачено: I (вересень-листопад) – II періоди (грудень-лютий) – 2 рази на тиждень, III період (березень-травень) – 1 раз на тиждень [3; 5; 6].

У спеціальній методиці розвитку мовлення І. Марченко (2015) розкрито завдання та етапи формування граматичної сторони мовлення [3, с. 101–133].

Завдання логопедичної роботи з формування граматичної сторони мовлення: 1) формування практичних навичок засвоєння морфологічної системи рідної мови (зміна за родами, числами, особами, часом); 2) надання знань про деякі норми утворення форм слів – словотворення, формування практичних навичок утворення слів суфіксально-префіксальним способом; 3) формування синтаксичної будови мови: навчання правильного узгодження слів у реченні, побудові різних типів речень і поєднанню їх у зв'язному тексті [3, с. 101; 5].

Всі ці завдання в процесі лексико-граматичних занять реалізуються послідовно-паралельно в комплексі у взаємозв'язку та взаємодії з вирішенням інших мовленнєвих завдань у процесі *лексичної роботи, навчання зв'язного мовлення*. Важливою умовою засвоєння дитиною граматичною будовою мови є формування орієнтування у звуковій формі слова, виховання уваги до звучання граматичних форм (М. Жинкін, О.О. Леонт'єв, І. Марченко, В. Орфінська, Є. Соботович, В. Тищенко, Л. Трофименко, Н. Чередніченко, Т. Швалюк, М. Шеремет та ін.).

Під час корекції граматичної сторони мовлення (усіх її компонентів) слід дотримуватися послідовних *етапів навчання*: 1) поширення обсягу розуміння окремих граматичних форм (у словосполученнях) і мовлення в цілому. Дітей навчають розуміти смисл того, що говорять, орієнтуючись на закінчення іменника, розрізнення одного та багатьох предметів тощо; 2) засвоєння певних граматичних форм шляхом виконання різноманітних вправ і використання тих чи інших граматичних засобів у власному мовленні; 3) самостійне утворення форми нового слова за аналогією зі знайомим; 4) навчання оцінювати граматичну правильність власного та чужого мовлення, визначати, як можна, а як не можна говорити [3, с. 104–105].

Система занять на засвоєння дітьми граматичної системи словотворення і словозміни повинна представляти собою цикл (серію) вправ із поетапним відпрацюванням і поступовим ускладненням дій дитини з одним і тим же мовленнєвим матеріалом (на основі однієї лексичної теми) і подальшим повторенням цього циклу на вищому рівні (на різному лексичному матеріалі, на основі декількох лексичних тем).

Під час формування граматичної сторони мовлення вчитель-логопед використовує наступні *методи навчання* як: дидактичні ігри («Кого, чого не стало?», «Кого, що бачу?» «Що без чого?», «Що кому дамо?», «Хто чим працює?», «Хто чим грається?» «Як назвати лагідно?», «Який? Яка? Які?», «Чий хвіст?», «Що з чого?» тощо); ігри-драматизації («У ляльки Тані гості», «Майстер шеф», «Ми будівельники», «Супермаркет», «Екскурсія в ліс», «Пори року» тощо); словесні вправи («Додати слова», наприклад, іменники до дієслова «Чим можна...?» – писати, малювати, фарбувати; іменники до прикметника «Що може бути....? – червоним, м'яким, дерев'яним тощо), «Продовж речення» – На городі ростуть..., ..., ... Ведмідь любить їсти ... У зайця довгі ...; розглядання наочно-дійових картинок і сюжетних картин, переказ коротких оповідань і казок, роботу з деформованими реченнями та коротким текстом, а також такі *методичні прийоми* як: зразок логопеда, пояснення, вказівка, порівняння, повторення, створення проблемної ситуації, виправлення помилок, запитання, що мають характер підказки та оцінки, залучення дітей до контролю і виправлення помилок, нагадування про те, як сказати правильно тощо [3, с. 105].

В процесі лексико-граматичного заняття вчитель-логопед може формувати лише одну граматичну категорію (Наприклад, з *формування навичок словотвору*: «Утворення іменників із суфіксами зі значенням вмістилища *-ниц* (цукорниця, сільниця тощо)», «Утворення відносних прикметників від іменників (сік із яблук – яблучний сік, стіл із дерева – дерев'яний стіл тощо), «Утворення присвійних прикметників від іменників за допомогою суфіксів *-яч, -ч* (хвіст лисиці – лисячий хвіст); *зі сторони морфологічної сторони мовлення*: «Вживання іменників в однині і множині (стіл-столу, книга – книги)», «Узгодження прикметників із іменниками в роді, числі, відмінку (червона шапка, червоний помідор, червоне яблуко, червоні рукавиці)»; сформовані навички зі словотвору і словозміни обов'язково вводяться в зміст речень різного типу: складання простого поширеного речення», побудова складносурядних, складнопідрядних речень, складних синтаксичних конструкцій з різними видами зв'язку [6].

В подальшому на заняттях з систематизації та узагальнення пройденого матеріалу перевіряються вміння дітей свідомо користуватися даною граматичною категорією на різному лексичному матеріалі.

Таким чином, під час лексико-граматичних занять дитина повинна навчитися: зосереджувати увагу на сприйманні і розумінні певної граматичної категорії; спостерігати за способом її утворення за допомогою вчителя-логопеда (виділяє інтонаційно афікс чи морфему); виділяти спільні звукокомплекси (морфемі) для декількох слів з допомогою логопеда (граматичне узагальнення); порівнювати мотивоване і похідне слово за вимовою, лексичним і граматичним значенням; розуміти семантичне значення слова, яке надає йому та чи інша морфема; оволодіти навичками самостійного утворення нових слів і слівформ за аналогією в процесі практичного засвоєння мовних явищ; здійснювати контроль за відповідністю нових слів і слівформ нормам мови; засвоїти вживання даних слів у контексті словосполучення і речення.

Отже, під час практичного засвоєння граматичних форм мови у дітей старшого дошкільного віку із ТПМ вчитель-логопед повинен вільно володіти спеціальними методиками формування граматичної сторони мовлення, знати програмові вимоги щодо формування знань, умінь і навичок з даного напрямку, дотримуватися основних етапів здійснення корекційної логопедичної роботи, вміти розробляти систему вправ із засвоєння граматичних категорій, вільно користуватися відповідними методами і прийомами навчання, методично правильно складати плани-конспекти такого виду занять, комплексно вирішувати проблему засвоєння граматичних форм мовлення під час як лексико-граматичних так і занять і розвитку зв'язного мовлення; завжди цікавитися новими методичними розробками з даного напрямку роботи.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богущ, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук; Авт. кол-в: Богущ А. М., Бельська Г. В., Богініч О. Л. [та ін.]. Київ : Видавництво, 2012. 26 с.
2. Логопедія : підручник, друге видання, перероблене та доповнене / За ред. М. К. Шеремет. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 672 с.
3. Марченко І. С. Спеціальна методика розвитку мовлення : навчальний посібник для студентів ВНЗ. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). Вид. 3-є, перер. та доп. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 312 с.
4. Соботович Е. Ф. Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции. Киев : ИСДО, 1995. 204 с.

5. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ : Програмно-методичний посібник. Київ : ПП «Актуальна освіта», 2013. 108 с.

6. Швалюк Т. М. Методика формування складних синтаксичних конструкцій у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2011. № 18. С. 283–287.